Proletärfilosofiens upplösning och fall. Några ord vid det nya århundradets tröskel

Bokutgåva

Albert Bonniers förlag, Stockholm 1911.

Det är för att blanda bort korten, som några genast ropa om småsinta bevekelsegrunder. Med så klena vapen slå de inte ned sanningen. Det finns verkligen ännu på jorden något, som heter idé-strider.

Ur ett anförande av förf. i Uppsala den 18 mars 1911.

I.
Odugliga folkpräster.

En afton för flera år sedan gick jag på landsvägen. Askan bullrade i molnväggen på andra sidan sjön, och jag tog ut stegen. Men vägen krökte förbi ett berg, som nästan lutade sig över dikeskanten, och där ryggade jag till. En hop luffare – jag tror, att det var sju eller åtta man – stodo och tryckte sig mot branten för att få lä. Och allihop hade påkar. Sällan har jag sett så lurviga och ruskiga karlar.

Regnet började stänka, och jag sökte också skydd invid klippan. Men med samtalet gick det trögt. Det låg osäkerhet i luften. Så mycket mer tänkte jag på tidens sociala strider, och en av vandringsmännen läste mina tankar. De andra kallade honom »komministern», förmodligen därför att han var lärdare än de – kanske någon urspårad student, som förr handskats med böcker och bläck. Jag såg bara i skumrasket, att han hade sko på den ena foten och känga på den andra. Han vände sig till mig och sade långsamt och sakta:

– En gång kommer den dag, då det heliga Ilion faller!

Jag kände själv, hur jag stod där och log över att så oväntat få höra den Homeriska versen. Men sedan hemma i min säng ringde den för örat. Ännu kan jag höra den allvarsfulla och nästan drömmande rösten. Och alltid kommer jag till samma svar, som då i regnet: – Spåman, var inte för viss!

Tron på världens snara förstöring växlar form allt efter olika tider, och den oundvikliga klasskamp, som i våra dagar skakat det sociala bygget, är dock endast en fäktning i ett hörn. Men för oss, som nu leva, har den varit det förnämsta spörsmålet. Jag vet blott med mig själv, hur svårt det varit att hålla den frågan borta – inte från mina tankar, det har varit omöjligt – men från mitt arbete. Och ändå har ingen varit närmare att gå raka vägen till Folkets hus. Men var gång har jag stötts tillbaka av de sociala folkprästernas svada. Vad andra ha sagt kvickt och sant, det säga de dumt och osant. – Kom hit till oss, låter det. Här slå vi trumman med snabbare fart än de borgerliga krukorna. – Men det är åttio år sedan proletariatet begynte samlas till strid för sitt eget avskaffande och då det inte hade »annat att förlora än sina fjättrar». Under en så lång tid hinna trummskinnen att bli slitna. Också partier åldras och förändras och glida över i andra nybildningar, och tydligt visa alla tecken, att den egentliga klasskampen vid det här laget passerat sin kulmen. Men därmed förintas också själva proletärfilosofien som vapen och faller till marken.

När ett parti når sin kulmen – det varar kort – svämmar det över sina bräddar och vill famna allt. Så gick det också med proletärfilosofiens skolastik. Den hängde sina trasskynken för våra fönster, så att man snart inte ser, att solen skiner. Den har gjort oss onaturliga och förkonstlade. Ungdomen törs knappt roa sig i det gröna utan att prata partiprogram, som – bröder emellan, åtminstone femtonåriga bröder – ändå till sist knappt äro

värda en gammal tolvskilling. Räven går i ljungen. Vad som i tusentals år kallats dygd, därför att det varit till människornas fromma, sättes i skamvrån. Jag har läst i Socialen en lång artikel om att ädelmod är något föråldrat och onödigt, som inte längre behövs. Sådant är det man tutar i det arma folket. Om folkprästerna hade köpts av fienden, kunde de inte handla ohyggligare mot sina egna. Man frågar sig, om de någonsin gjort sig det omaket att försöka se in i folksjälen och ömsint ta vård om det bästa som finns där. Ett dolskt kulturhat tittar fram mellan deras ord, och deras offersång låter allt mer som en slentrian. Så kan det sluta, att vad som ännu för litet sedan föreföll att vara sjumilastövlar för unga fötter, det står där en vacker dag som en åldrad teoris nedkippade tofflor. Blott folkprästerna själva tyckas ha svårt för att riktigt se den upptäckten i ögat. Alltjämt stiger det omkring dem en skum och unken källardunst, som gör livet till ett spökhus. Sedan medeltidens svartaste domedagsskräck har inte en sådan mardröm ridit människorna som proletärfilosofien.

Framför mig ligger en av partiets småtidningar. Jag tänkte, att jag skulle få läsa en saklig samhällskritik. Men därav finns inte ett spår. Alltihop drunknar i ovettets svulst. De blanknötta glåporden rulla så entonigt, att jag blir sömnig. Hela tiden talas om den röda ungdomen, men i den lilla träpinne till varelse, som raspat ihop sidorna, flyter inte en enda droppe av rött och levande blod. Hör på bara, ty nu kommer ögonblicket då han låter sitt vin susa: »Borgardömets byrackor!» – Det var hela kvickheten. Ha ni hört den förr, go' herrar?

Men hämta er. Nu skall själva slaget stå. Håll upp sköldarna! Så här klingar den dödande pilen: »Patentpatrioter!» – Bäva inte markerna efter en sådan kämpadat! Proletärfilosofernas parti håller på att bli de dåliga huvudenas parti. De handfasta männen hade partiet bland sina praktiska huvudledare, men i de otaliga småprästerna fick det sina olycksfåglar.

Söka sig då inga begåvade män till den gruppen? Givetvis händer det så. Men man märker snart, hur de våndas över att inte få tala högt och fritt, ty över portalen står ordet Lydnad. Och en morgon hör man, hur porten far igen med en skräll. Då ha de gått. De höllo inte ut.

Ett så surnat andligt skvip, som folket tvingas att köpa för sin sparpenning, skulle de borgerliga rata. Vore jag en liten liten snickare eller en liten skräddare, nog vet jag, vad jag gjorde, när jag stod i Folkets hus. Böhmisk rätt, och ut på huvudet genom fönstret med de odugliga folkprästerna!

Utan tvingade omständigheter framväxa inga partier varken till höger eller vänster. Men förhåller det sig verkligen så, då följer därav att alla partier ha rätt. Det bestyrker sig också genast så snart vi bara se på avstånd. Trots vår benägenhet för reformer förstå vi ganska väl den japan, som drog en djup suck, när han såg sitt lands egendomliga odling upplösas av fransysk konst och europeiska seder, utan att folket väl därigenom egentligen blev lyckligare. Och vi känna närapå vördnad för vår egen gamla saga om Kettil Okristen, som hade så liten tro på det nya, att han satte sig att dö i högen. Om alla partier ha rätt i sin tillkomst, beror dock frågan om, vem av dem, som har rätt vid det ena eller andra tillfället, helt och hållet på det mått av karaktär och storhet, som i det givna ögonblicket besjälar de olika grupperna. Att ha rätt blir därvidlag en vandringspokal, som ingen kan påräkna att få behålla länge, men som väl med en värdigare liknelse kunde förtjäna att kallas självaste den heliga kalken Graal. Vad som var sanning i går, tål inte att upprepas till leda med svagare ord i dag och isynnerhet inte att förgrovas i tillämpningen. Då klirrar det i kalken, och med ens är den försvunnen och lyser upp i händerna på fienden. Och då är det där, som de bästa krigarna församlas och de rättrådiga och visa. Ett trälarnas uppror, som inte har plats annat än för trälar, begränsar och förintar sig själv.

Det är i folkets och folklighetens namn som man numer bär ved till kättarbålen och begår de grymmaste oförrätterna mot individens andliga frihet. Folket har i våra dagar sina hovtjänare, hovpoeter och hovsmickrare alldeles som despoterna på sin tid. De bilda ett slags folkets akademi, där man skall hänga folket om halsen under lov och pris, liksom man i de forna akademierna uppläste äreminnen över

excellenserna. I händerna på dessa våra moderna perukstockar bli också litteraturen och kritiken rätt och slätt litteraturpolitik med generalorder från högkvarteret och agitation som kring en valurna. Från i somras berättas en rolig historia om, hur de erbjudit en kritiker att framdeles uppställa honom som socialistisk riksdagsmannakandidat, bara han ville hjälpa dem att ordentligt slå upp en viss behaglig författare och varsamt sätta skynken för de misshagliga. Så går det till när folkprästerna hålla akademi med muserna.

Men tiden rör sig ständigt framåt genom motsättningar, fast förändringarna i sinnena till en början försiggå dolt och famlande. Och inte heller proletärfilosofien blir något evigt.

I min ungdom tänkte jag mig de yttersta föregångsmännens stigar som branta fjällvägar, där heliga fanor vajade och där endast de få korade, folkens yppersta, kunde vandra upp utan att svindla. Där syntes då på den tiden i fjärran Tolstojs nästan apostoliska gestalt.

Nu går där en sönderkörd och grå landsväg, där snart ingen renlig man längre vill sätta sin fot. Och hövdingarna, folklighetens stora, var äro de? I sina gravar ligga de. Trots all folklig förkunnelse råder det prästnöd, och de otåligaste ropa efter »de tigande skalderna». Men de komma inte. De kommo för tjugufem år sedan, men varken i dag eller i morgon komma de. Och varken tänkarna eller de lärda herrarna komma längre. Vad innebär då en sådan förändring? Det varslar att något har hänt, som man får se skarpt på för att märka.

Det betyder, att vad proletärfilosofien hade att lära oss, det är sluttalat. Det bästa är sagt; det är bara det enfaldigaste som är kvar, bara efterlåten. Det visar, att fast kroppen står kvar och ser ut att leva, är själen utblåst. Det anger, att den andliga och politiska flodvåg, som i proletärfilosofien hade sin hjärtnerv, har fullföljt sin uppgift i det väsentligaste och nått fram till en vändpunkt vid den tröskel, där ett nytt århundrade redan står och väntar.

II.
Proletären som gudamänniska.

Det behövs en utvidgning för att beträngda folklager skulle slippa fram och proletären småningom alldeles försvinna. Nya trappor och gångar uppsprängdes därför i det gamla samhällsbygget. Ett dylikt arbete kräver så mycken samlad kraft, att i ett sådant ögonblick uppblossar en världsfejd.

Kan man blott tillkämpa sig lugn, är det ett storartat skådespel att iakttaga, hur i en sådan stund de mest omedvetna krafter skynda till och brottas som blodkulor och sporer för att skydda eller förstöra. I en hast förvandlas allt, som sägs och sker, till medel i striden. Vart vinddrag, som spelar in genom sönderhuggningarna i muren, bär med sig otaliga frön till minsta skrymma, och var sten i bygget darrar. Först när det nödvändiga arbetet är utfört, återvänder lugnet och vapnen falla till marken som hjortens horn efter parningstiden.

För att åstadkomma uppsprängningen blev det tvunget att till en tid underminera hela samhället genom att göra det misstänkt. Samhället kallades därför ett djävulskt utslag av människolist. Var någon person slarvig, olustig och omöjlig, genast var det samhällets fel. Naturen blev hälsan. Ingen såg att träden i skogen plågas av sjukdomar, alldeles som människorna i storstäderna, eller att ett enda litet fragment av en mur, en pelare, ett människoverk kan besjäla ett helt landskap. Man ville ogärna påminna sig, att också människosamhället är ett naturverk, som just genom sin förening av stadga och ombildande kraft måste kallas ett under över de flesta under. Samhället blev det onda på jorden. Härmed var det hela bragt i skakning.

Det finns ett rop, som skulle slå eld i germanska sinnen. Det är: Vi vilja bli barbarer. Kulturen är för oss

bara ett påhäng, som kommit söderifrån. Hemåt igen till fädrens barbari!

Och alla våra skogar med sina ensittare och drömmare skulle svara: Ja och ja!

Dessa våra böjelser lockade tidsandan skickligt i sin tjänst. Men inte bara hos oss germaner utan också hos andra folk väcktes de barbariska instinkterna. När en gammal kultur skall slås ned, är det ett gammalt knep att provisoriskt proklamera barbariet som ideal. Naturalismens konst med sin lukt av rå sill var till själ och hjärta barbarisk. Småningom gick allt sönder i splintor och smulor. Händerna fylldes med murgrus och skorpioner och otäcka tusenfotingar. Allt ställdes på huvudet. Det låga blev högt, det tarvliga fint, det råa ädelt. Vi, som levde med, vi veta, hur detta var menat och tänkt. Men eftervärlden kommer att se med egna ögon, och då kan det bli en annan låt. Jämvikten var rubbad i sinnena. Det extravaganta och överdrivna eftersträvades. Det blev en manierad modern barock med förvildning och förfall. Barbarer förstå inte det skönas naiva naturlighet. Därför genomströvades i stället det fula och det rysliga, och det är inte tu tal om att upptäckter ibland gjordes – just upptäckter av skönhet, där ingen förr sett det. Så utomordentligt skickligt vänder sig allt till gagn. För att komma ut ur förvirringen och ändå inte alltför snart behöva vända om igen uppåt civilisationen, slogo sig några på att efterbilda den primitiva förenkling, som man hittar hos dårar, när de få tag i en färglåda.

Men det behövdes ett hårt verktyg, och det blev proletärfilosofiens tunga spett. Det tog upp hål, så att källarluften släpptes upp i byggets alla rum. Och den luften förklarades vara frisk och sund. Tjocka romanförfattare och magra poeter sprungo kapp för att besjunga proletären. De tittade i hans liter, lyfte på hans påk och knäppte hans loppor mot tummnageln. Han var god. Han var äkta. Endast han var värdig klangen från lyrorna. Allt annat förklarades vara artificiellt och föraktligt. Stannade någon inom sin egen klass, var det för att ironisera och sucka efter proletären. Ämnet blev slutligen så genomtröskat och skolat, att till sist litet var kunde göra ett hjälpligt proletärstycke efter de otaliga föreskrifterna. Än i dag skulle det gå illa, om något ungt snille tog mod till sig och gav en bok ungefär följande titel: Också ett kommerseråd kan vara en människa.

Det var en sorts förklädd rövarromantik i detta, och åtskilligt mänskligt, som varit fördolt, letades onekligen fram i dagen och räddades. Men det födde också den ödesdigra tron, att det understa och det spräckta och trasiga var det yppersta. Den civilisatoriska människotypen, med andra ord samhällsmänniskan och kulturmänniskan, den starkaste av alla typer, utmålades som något bleksiktigt och sjukligt. Som motsats uppställdes vagabonden, den svagaste, ynkligaste och onyttigaste av alla varelser.

Ändå var det inte nog. Drömmare satte sig att läsa de religiösa urkunderna med proletärfilosofiens glasögon, och den kristna trosstiftaren gjordes till luffare och tillfällig medarbetare i Socialen.

Nu var toppen nådd. Proletären uppsattes på en hög tron, och skalderna gingo fram och knäföllo. De uppmanade honom att tillbedja sig själv och försäkrade, att det var han, som skulle frälsa världen.

Proletären gjordes till gudamänniska.

III.
Strindberg sedd genom fjärrglas.

Strindberg har i någon av sina blå böcker kallat mig Sveriges dummaste karl. När jag hade läst boken till slut och lade den ifrån mig, började jag undra, om det ändå inte fanns en, som var nära på ännu dummare. Om två dumhuvud nu törna ihop, bör det åtminstone vara till muntration för de många kvicka.

Efter mitt förstånd är snille inte gas och ånga och ständiga detonationer, som förmörka luften med

kringkastade sopor, utan klaraste och fastaste kristall. Snille är något, som sammanför, skapar och bygger. Det är det mest heroiskt positiva, som finnes till. Ändå ha där varken kring Tolstoj eller Ibsen höjts så vilda snillerop som kring Strindberg, men rösterna låta hemska och hesa. Det ljuder inga kyska ynglingakorer från det ställe, där han reser sitt banér, utan förbannelser och beskyllningar och fönsterrutorna klinga.

Strindberg är fullblodsbarbaren inom vår vitterhet, och allt barbariskt har fröjdats. Civilisatoriska makter äro honom i själ och hjärta förhatliga. En stråle från Odens öga genombryter sällan det mullrande töcken av förvirring, misstänksamhet, vidskepelse och fruktan, som är hans värld. Han är upplösare och inte byggherre, och allt faller sönder i hans händer och mjölar sig.

Jag minns rätt väl, när jag första gången läste en bok av Strindberg. Det var för länge sedan nere i Rom, och boken var »Röda rummet». Den lämnade mig tämligen oberörd, väl mest genom sin negativitet. Det fattas hos Strindberg den positiva härskarmakt, som griper fantasien vid armen och för henne upp på berg. Den fanns däremot hos Björnson och även hos Ibsen. Hjälten i »En folkfiende» blir inte bara en oppositionsman, som råkar i krakel, utan han växer inför våra ögon, så att småstadssceneriet omkring honom efter hand sjunker till en ren bisak. Och så utlöser sig allt i de bevingade ord, genom vilka hans människa lyfter sig till något stort och härligt, som vi längta att få likna: »Den är världens starkaste man, som står mest allena.» Det ger med ens vid syn, som över en karta. Det är inte en sned blick nedifrån mellan scenens tiljor, utan örnblicken från fri rymd.

En sådan blick har inte Strindberg. Han har aldrig gjort min själ rikare, aldrig på allvar öppnat en ny utsikt, aldrig i något enda spörsmål givit det fullgiltiga svar, som just är det verkliga snillets gåva till människorna. Hans rastlöshet inom olika områden, hans nyfikenhet för minsta ört på marken – allt har gjort honom till en sökare. Men en sak är att vandra fram genom ett virrvarr av gissningar och på tjugu bommar skjuta en träff. En annan att verkligen lösa ett problem, att lyckas. Han är sökare, men inte finnare. Han gör guld, men det blir inte guld. Och uppfinner han en dag ett flygskepp, tror jag knappt, att han själv får lust att avprova det. Han är en vagn utan fimmelstång och skaklar, som ena stunden ligger i vänstra diket och nästa i det högra. Men kan det kallas en mönstervagn? En vagn, som jag kan lita på och som för till målet, kallar jag god.

Och vad var det egentligen jag fick att veta vid hans kalabalik i somras? Att Atterbom skrev om siare och skalder för att komma in i akademien. När Atterbom utgav det verket, satt han redan i akademien. Att min ungdomsbok »Hans Alienus» är ett uppkok på Oscar Wilde. När jag skrev boken, hade jag aldrig ens hört Wildes namn. Att man inte kan längta till stenar. Han vet tydligen inte, att det finns svenska landskap, som få sin karaktär av stenarna, de stenar, i vilka trollen fordom sades bo. Han har bara reda på stockholmarnas sommarnöjen. Att lektor Linder blev rysligen mördad. Om med dolk eller aqua tofana, får man inte veta. – Men det vore helgerån att röra vid ett sådant sammelsurium. Det bör få stå kvar och tala för sig själv som en förtätad bild av vad de sociala folkprästerna vörda och förhärliga.

Det är att fullkomligt missförstå Strindbergs hela typ, då man gör honom till en konstnärlig urfader, från vilken allt liv skulle stamma. Ingenting kan vara mer osant. Han är ingen såningsman. Det gror och spirar ingenting omkring honom. Han är en motsägare och en upplösare av formerna, men aldrig ett ögonblick danare. Att göra 80-talet till en skapelse i kaos' natt är barnslighet och inte kulturhistoria. Eller också är det ett litteraturpolitiskt parti Svälta räv, där det grundligt smusslas med korten under bordet. Man glömmer, att Sverige och Finland redan före 80-talets inbrott hade en litterär sommar, vars frukter ännu äro friska. Och det är ännu en sak, som man bör tänka på. Kanske var det ändå till sist det märkvärdigaste med 80-talet, att många av herrarna just då voro unga. Både realism och romantik florerade redan på 60- och 70-talet. På teatern, där man då fick beundra några av våra allra yppersta sceniska storheter, spelades Topelius, Hedberg och Blanche. Sven Adolf Hedin var redan i elden, och Viktor Rydberg utgav »Bibelns lära om Kristus» redan så tidigt som anno 1862. Så såg det ut på 60- och 70-talet. Det var ingalunda något dödvatten.

Med 80-talet växte oppositionen. 80-talet blev en oppositionstid, liksom 30- och 40-talet hade varit det, och Crusenstolpe och Palmær vände sig belåtet i sina gravar. Och nu kom parollen utifrån, i all synnerhet den konstnärliga. Ibsen och Björnson voro de ledande idégivarna, som då behärskade oss ungdomar. Från dem, från Kielland och från den fransyska skolan härflöto de konstnärliga impulserna i de fall, där de inte knöto sig till äldre inhemska traditioner.

Nej, Strindbergs inflytande på ungdomen var av ett helt annat slag. Han eldade på under oppositionen och han verkade stimulerande. Han var ingen anförare, därtill voro hans steg för osäkra, men han var den Einar Tambarskälfer, som häftigast spände sin båge. Man lyddes ivrigare till stridssuset i själva bågsträngen än man egentligen frågade efter pilens gång. Det hände efter drabbningarna, att många av pilarna aldrig hade träffat, utan sutto runt om och blänkte i träden.

Strindberg har aldrig blivit riktigt fullgången man. Hans krigsretorik besitter just den groteska överdrift, som hänför mycket unga personer, men som genom sin brist på saklighet och djupsinne stöter oss tillbaka, då vi sitta inne med kunskaper i de ämnen, som han kriticerar. Med ett glåpord avsätter han hela världsåskådningar. En dag går han på museum och får se några antiker – »och vips har man ett hästlass med gammal gips.» Lev väl, helleniska gudavärld, lef väl! Och hokus pokus »veterinärfilosofi». Paff, där gick en nyare tid med i stöpet! Där generationer ha sammanfört och byggt, rullar han in som en klumpedump, utan att veta varifrån eller varthän, och slår tvärt på fläcken bataljon. Det kan man kalla att förenkla frågorna. Glåpordet är för honom både en undersökning, ett svar och ett bevis. Det lösgör sig ur sitt sammanhang och formar sig till bilder för sig, som ofta bli det enda, man minns från hans oupphörliga vaktombyten. Det är hans lyrik, hans konstnärliga guldfynd, hans kolumbusägg. Det är toppen på hans uppfinningsförmåga och den röda fjädern på hans hatt. I glåpordet samlar han sin språkkonst och bryter sig in på bortglömda stigar. Alla tider och urkunder, både Edda och Bibel, tvingas att spruta ur sig sina ursinnigaste glåpord. Med dem riktar han språket och fördunklar glåpordets många små klensmeder, som inte kunna tillfredsställa tidens köplust, där de stå helt förbi och riva sig bakom örat, utan att få någon rätt svikt i armarna.

För Strindberg äro glåpordet och beskyllningen de två fötter, på vilka filosofien dansar och går. Stödd mot hennes skuldra vandrar så vår blinde Homeros från dörr till dörr, för att få påsen fylld hos olika tänkare. Men han har ett underligt sätt att tacka för välfägnaden. Var gång väderhanen vänder sig på taket, bultar han grundligt om sin värd, och fortsätter sedan dit vinden blåser. Han leker med läror, som barn med heliga käril, och under tiden tror han, att han brottas med Gud. När hade han väl någonsin mod till en sådan idéstrid på ett ensamt rum, långt borta från människor? Ser man efter, finner man, att vad han brottas med, det är stockholmare, och en och annan landsortsbo. Han hatar sig fram och besitter aldrig den ödmjuka kärlek till sanningen, som glömmer personerna. Den finns egentligen blott hos kulturmänniskan. Men Strindberg med sin isgrå och misstrogna blick nedifrån är en förlupen träl.

Vad som retar honom hos Rydberg, är dennes jämvikt och civilisatoriska idealitet. Därför gästar han också helst tänkare, som sitta på marken, och hos vilka man kan filosofera över påtagliga ting, såsom hustrun och grannen i huset bredvid. Han tillber inte fixstjärnor, utan sökande lyktor på stigarna. Som alla svaga personer letar han sanningen i ytterligheter och märker inte, att hon går rak och konungslig mitt på vägen. Han vänder sig aldrig till logikens stora byggherrar, som endast kunna uppstå ur hög odling. Till dem är det man längtar, när man läser Strindbergs lätta journalistik, där ljudlekar och öknamn inte mäkta dölja den brist på verklig idé – snille, som vållar att jord och himmel dansa runt som kring en lapptrumma.

När han slutligen vänder sig till religionen, blir den en ny stridspåk, och gamla testamentets glåpord surra upp som yrvakna getingar. Luften blir inte högtidsklar och tyst. Han säger inte: Du skall göra det goda, därför att det är en salighet. Utan han säger: Du skall börja din dag med någon liten god handling. Då rinner vattenledningen i köket. Då krånglar inte det elektriska ljuset i lamporna. Och då kommer det inga tråkiga besök. Det är en religion för tjuktjer och lapska besvärjare, som spöken rycka i kläderna och som smörja

stenar. Däremot saknar han den lapska trollkarlens förmåga att stundvis låta själen flyga bort i fågelhamn och se tillbaka på den kroppsliga bostaden som på något främmande. På en sådan höjd bli ögonen milda och vänliga som stilla ljus, när de blicka ned över jordens strid. Allt blir för dem överskådligt och får sina rätta mått. En sådan upphöjd, äkta manlig objektivitet saknar Strindberg alldeles. Han skakar oupphörligt på kedjor, som inte äro något annat än begränsningen i hans eget väsen.

Vad som under alla dessa vandringar och äventyr förgyllt hans vapen, är hans ordkonst. Hans språk har inte den osynlighet, som låter innehållet ensamt tala. Han är stilist och pamflettist och har sin lust i att bryta och knäcka satserna. Stilen är burlesk och bullersam och klippt och skuren för folkliga polemiker. Den ger kindpustar och danska skallar, men kan också någon gång med oväntade anslag locka fram idyller eller få en god allmogeton som i Kronbruden med orden: »Tyst, tyst! Farfar grundar!»

Det drastiska manéret hade i Strindbergs ungdom börjat sitt tåg från Paris upp mot Norden. Till och med Ibsen och Björnson kunde slutligen inte motstå att kila in åtminstone ett »fult ord» i vart och ett av sina stycken liksom en prick i ögat. Egentligen var det alldeles mot deras skaplynne. Ibsen var därtill för mycket aristokrat, och Björnson såg helst vackert. Hos Strindberg åter träffade det drastiska naturlig jordmån och parades med vissa svenska traditioner av äldre data. Det svenska lynnets pendel svänger mellan det råa och det sentimentala, mellan senapsburken och sockerskålen. Och mången stockholmsk gammal stofil, som på källaren Pelikan mediterar över sin grogg, känner ännu bröstet mjukna vid tanken på den Strindbergska prosan. Så fort figurerna i pjäsen eller berättelsen bara väl få syn på varandra, braka sabelhuggen, ända till dess det inte finns mer kvar av de båda tappra hjältarna än två par tomma kragstövlar.

Det, som egentligen imponerar hos Strindberg, är själva den barbariska massan. Men fast han fyllt hela hyllor med skådespel, minnas vi inte hans personer på det viset som vi komma ihåg figurerna hos Ibsen eller Holberg. Förgäves söka vi hos honom efter en enda gestalt, som står kvar med något så djupt mänskligt och ändå så stort i sin tragik som exempelvis en kung Lear eller Hamlet. Vid sidan om sådana resar, skulpterade i mörknad ek, förefaller Mäster Olov som en ganska världslig upprorsman.

Vem minns figurerna i Fordringsägare, fast det stycket i övrigt besitter psykologisk styrka? Man kunde kalla dem två herrar och en fru i all hast förevisade. Vad man minns är själva stridsfrågan. I Fadern upprullas för oss ett genomfört drama, och det skakar oss genom sitt ämne och sitt grepp in i mannens ömtåligaste känslovärld. Men det är inte en viss man som vi se, utan en skådespelare, som deklamerar Strindberg. Jämföra vi nu detta stycke med Ibsens Vildanden, få vi lära, hur en målmedveten konstnär kan skapa. Om vi själva hade umgåtts i det Hjalmer-Ekdahlska huset, kunde vi inte ha blivit mer förtrogna med människorna. De gå fritt kvar i tiderna, och vi känna igen dem som gamla bekanta.

Härtill kommer så ännu en sak. Det är de små och enkla medel, som Ibsen använder både för kvickheten och tragiken. Med sitt mörka småleende framhäver han det dämoniska på ett sätt, som Strindberg aldrig ens kommer nära. Det går hos Strindberg inte för mindre än att Fadern inför våra ögon under stönande blir snörd i tvångströja. Och i Fordringsägare sker självmordet så rysligt som möjligt, nämligen med glasbitar. Det är att breda på för tjockt med färg, och det felet begår Strindberg oupphörligt. I »Svarta fanor» beskriver han en millionärsmiddag på det sättet, att hela salen luktar svett, och fuktfläckar bryta fram under damernas armar och bilda sjökort och kartor. Nog känner man här igen Zolaismens klossiga manér att måla oluststämningar, men svårt har man att tro på en sådan millionärsmiddag. Strindberg är i allt sådant liksom i sitt ständiga tummel med det skandalösa vida mer gottköpsmässig och vulgär som konstnär, än hans beundrare ha mod att tillstå. Hans konst har frändskap med Marcus Larssons snabbmåleri. Det finns där samma hastiga, men aldrig riktigt säkra hand. Och den skyr aldrig att måla både komet och fyrbåk och måne och brinnande skepp på en och samma duk.

Det är isynnerhet de stora karaktärstyperna, som Strindberg inte rår med. De bli inga heroer, utan gå

omkring och småfnaska och yvas och peka finger. Det finns intet strålande gudaväder över deras hjässor. Heroismen ligger i ett helt annat plan än hans fantasi. Han diktar för trälar och har trälatag. Han är för liten. Han siktar för lågt. Han tror, att det höga är lögn.

Hela hans författarskap är klasskamp, vilken åsikt som än bildar hans tillfälliga stridsrustning före stunden. Han finner det högst naturligt att kalla liberaler och högermän för mördare och tjuvar. Men när han stöter på ordet »skomakarerealism», då upprörs han i sitt innersta över att ett aktat yrke så junkeraktigt kan begabbas. Vad skärkarlarna ha för sig, när de gå hem från dansen på logen, finner han mänskligt och ursäktligt. Men tröste samma karlar, om de komma sig upp i samhället och inte gå med knäppta händer och nedslagna ögon och säga: mamma! Liksom alla proletärfilosofer blir han först moralist, när det gäller överklassen. Det är otroligt, att människorna år efter år kunna sitta och höra på denna livsåskådnings låghalta gång. Det är vanans makt. Men endera dagen tröttna de och vända på stolen med ett resolut: Nej, nu, snälla herrar, få ni verkligen hitta på något nytt!

Strindberg får en helt annan trovärdighet, när han lämnar de stora karaktärernas sfär och för fram snickaren, bagaren, likbäraren eller mjölnaren. Individualiseringen stannar vid en svag antydan, som dock kan lämna en skådespelare uppslag. Det är heller inte underligt, att aktörer gärna spela Strindberg. Det är för den rörliga dialogens skull. Träffsäkert blir också hans skildringssätt, när han som i Giftas riktigt lyfter skäppan från ljuset och kryddar på med sin robusta humor. Då bjuder han på kalas hos det borgerliga Stockholm, där han gjort flera av sina lyckligaste kast och där det ibland nog kan se mörkt ut med zekinerna, men där det ändå känns ganska trivsamt, när det väl kommer till kräftor och lilla Manasse.

Som borgerlig familjefader är det också han purpras av vrede vid tanken på kvinnans falskhet och de änglalika egna barnens faror bland grannens elaka barn. Och här befinna vi oss nu framför det enda, där han omsider hittat en konstant punkt: äktenskapets tragedi.

Upproret mot äktenskapet är en kvinnorörelse. Mannen har själv stiftat äktenskapet. Det är hans hem, hans ro. Han är patriark. Han vill ha sitt tält och sina hjordar. Men tiden har växt honom över huvudet. Kvinnan reser sig från sin ödmjuka ställning vid kitteln, och det börjar att betänkligt fladdra i tältvåderna. Till svar tiger han, tiger av stolthet, av högmod, av blyghet. Tiger så länge han lever. Och sedan tiger graven.

Det kan nu inte sägas om Strindberg, att han har tegat, utan han skriker, så att det hörs i himmelens sky. Det är något lågt och orent i en sådan självavklädning på öppet torg. Likafullt har han här gått mer på djupet, än han brukar, och därmed också, om än fladdrande, belyst en och annan sida av den strid, som kanske varit tidens kvalfullaste, åtminstone ur mannens synpunkt. Han är ingen suckande erotisk trånare. Sådana påminna om barselkvinnor. Deras martyrium sitter varken i hjärtat eller huvudet, utan på ett helt annat ställe. Hans ord är den rasande patriarkens svar till kvinnan, fast naturligtvis ensidigt och ofta oförnuftigt, aldrig fullgiltigt. Annars vore det inte Strindberg.

Originalitet är något, som växer med åren. Ungdomen är aldrig originell. Också brukas talesättet »ett gammalt original», men om ett ungt ha vi knappast hört något. Ej sällan når originaliteten sin höjd just vid den ålder, då utförsgåvorna börja svika. Så var det hos Tolstoj. Aldrig var han väl egentligen mer sig själv än den natt, då han bruten av år flydde ur sitt eget hem för att dö under andras tak, lycklig i den proletärdröm, som i honom hade sin största personlighet. Också Strindbergs originalitet har vuxit med åren, »Hemsöborna» är en berättelse i tidens smak, men hur egendomligt är inte det lilla vackra stycket »Påsk». »Mäster Olov» hade samma uppställning som andra skådespel, men hur ensamt står inte »Till Damaskus» med sin stjärnbild, som genom prosceniets valvbågar tindrar fram över de underliga händelserna. Lika avskilt från allt annat stå hans övriga drömspel och kammarspel i sin brustna form. Just därför att han är en sökare och trevare och upplösare, är det inne i upplösningens töcken, som han blir egendomligast.

Här i det mest opåverkade och ursprungliga bekräftar sig tydligast, att han till sin natur är helt och hållet destruktiv. Mer och mer har han blivit den moderna barockens svenska Borromini. Det var en romersk arkitekt, som snurrade pelare och torn, lät gavlarna bukta som pappskärmar i storm och linjerna vrida sig i små stumpar som sönderhackade metmaskar. Allt går igen, som Strindberg brukar säga, och han har så länge plockat sönder, att slutligen hela hans författarskap mjölar sig. Allting blir ingenting. Runt omkring honom är det bara brända tomter. Där skall du påta och leta i askan, råder han, så hittas otrogna kvinnors hårnålar och brevlappar. Träden stå förbannade och torka, ty från dem ha barnen stulit frukt, och sedan ha de kastat skulden på oskyldiga. Hustrun stjäl hushållspengarna, ger barnen utspädd mjölk för att själv dricka grädde och bryter sig in i mannens chiffonjé med sonens hjälp. Husan dricker upp buljongen och späder den med vatten och suger all must ur hemmet som en vampyr. Trotjänarinnan vid sin stickstrumpa är en tjuvkona. Det dalar ett grått regn av aska över de fördömda, som stappla mellan grushögarna i detta Sodom, och sten ramlar efter sten.

Ur allt detta framträder en förfallets konst i ordets fullaste mening. Måttan är försvunnen, och allting lutar och vacklar. En sådan konst kommer endast till och beundras endast i en tid, då en uppsprängning har fortgått under ett par generationer så länge, att den slutligen urartat. Människorna befinna sig då ännu i den blåsiga genomgång mellan det gamla och det nya, där allt fladdrar och rör sig. Brist på jämvikt blir då upphöjd till tidsideal. Var en sådan tid för tillfället närmast är att finna, det veta vi. Det är i vår egen tid. Vi behöva inte spå, att syndafloden skall komma, ty den är redan över oss. Men det är inte sönderplockare, som skola lägga livet till rätta för oss, ty på aska och vatten kunna vi inte leva. Och för mig låter därför Strindbergs röst underligt avlägsen och bortdöende, som en röst ur något förgånget.

Aldrig någonsin har han skyndat till för att värna om det skygga och förnäma inom oss, det, som under alla dessa år har lidit mest. Där han talar, vaknar det onda. Alla de onda bli rörda och säga: »Han talar vårt tungomål; han och vi äro det goda.»

De åskådare, som i alla väder tjusas av Strindberg och begärligt andas in förstöringens dammskyar, för att få nysa, äro av ett särskilt slag. Nästan alltid är det något på sned med dem. Det är partigängare och gnagare, som titta upp mot livet genom råtthål. Det är cyniska och grova naturer, trasiga sinnen, självförödare, missunnsamma, misslyckade och förgrämda. Men det är inte de, som skola besitta jorden.

Inom svensk vitterhet har kanske aldrig ett namn blivit så måttlöst övervärderat som Strindbergs på deras tunga. Det skulle då vara Almqvists. Men det har med honom aldrig gått till sådan överdrift. Och dock voro Almqvists rent poetiska gåvor vida större. Något, som ens kan jämföras med »Törnrosens bok», poetiskt mätt, har inte Strindberg att lämna efter sig. Vid en omläsning av hans saker häpnar man över, att där ändå verkligen finns så litet, som inte på något vis är söndrigt. Det blir en vandring genom ruiner, där man då och då stöter på beboeliga rum, men där man genast vid nästa steg åter står ute i natt och dimma.

Jag hör, hur bösshanar spännas i buskarna, och hur det rasslar i stenhögarna. Med trug och hot vill man tvinga oss alla att som trälar kasta oss ned på marken och tillbedja Strindberg som en övernaturlig storhet. Det är en orimlig fordran. Redan i hans passion att löpa efter andra och riva dem i håret ligger något smått och utåtriktat, som vi aldrig återfinna hos stora personligheter, och därför aldrig heller hos stora konstnärer eller tänkare. De ha nog med att sköta sitt eget. Han har avsatt Bellman. Han har skrattat ut Atterbom. Han har vridit händerna över Almqvist. Han har utdömt Björnson. Han har sagt oss, att vi måste komma förbi sådana krymplingar som Ibsen och Wagner. Och han behöver inte frukta. Gravar skottas igen, tiden går, och den vemodiga sanningen få vi nog pröva, att allt komma vi småningom förbi. Men han glömmer det viktigaste. Strindberg, förfallets diktare, borde betäcka sina ögon och minnas, att vad vi först och främst behöva komma förbi, det är honom själv. Det är den isgrå blicken nedifrån och den söndermultning och upplösning, som leder ut i rena tomma intet.

____

IV.
Vindstilla.

Det är inte nödvändigt tidens fel, om en och annan går omkring och gäspar och känner sig olustig. För friska krafter står världen alltid mitt i vårspringet, men för kraftlösa unga gubbar är den lika beständigt fylld av kvalm.

När eleverna i den Spångbergska aftonskolan i somras togo en vild krigsdans omkring Strindberg, klagade de över kvalm. Strindberg har någonstädes sagt, att den danska kulturen håller på att bli varieté-kultur. Finge han råda, skulle den svenska bli slyngel-kultur. Vad han uträttar med sina oupphörliga personfejder är endast att grumla vattnet, så att var och en kan passa på att ta sin lilla mört. Men en god sida har han. Han är ingen buskskytt. Han är, så att säga, rolig att slåss med. Han ilar fram över arenan rätt mot fienden. Och så bommar han och fastnar med hornen i skranket. Fienden kan lugnt klappa honom på länden och säga: Nu sätter jag mig en stund och äter min frukostsmörgås! När smörgåsen är slut, ha hornen redan dammats fast i skranket mitt emot. Nu senast har jag hört sägas, att han skall ut och slåss med Patti och Kristina Nilsson.

Som sagt, den olustige har alltid en känsla af kvalm. Vindstilla kan betyda arbetsro, men den sysslolöse finner tiden lång. Så till vida tror jag ändå ungdomen har rätt, att den allmänna vindstillan över hela Europas andliga liv för ögonblicket börjar att bli kännbar.

Det innebär, som redan är antytt, att proletärernas uppsprängning för den här gången i det närmsta är fullbragt och att vi vänta på något helt annat. När den Spångbergska aftonskolan dansar omkring Strindberg, är det därför att han slåss, inte därför att han kommer med något nytt. Han är ju en gammal man och sönderplockare, som har säcken full med murgrus. Redan har jag framhållit, att när han skall betrakta något, böjer han sig och synar det nedifrån, så att han inte ser rätan för bara avigan. Så göra alla proletärfilosofer. På samma vis göra också tivedsgubbarna, när de köpa böxatyg. Ungdomen lever helt och hållet på smulorna från 1800-talet, och den känner kvalm, därför att den sitter kvar vid proletärfilosofiens utsinade brunn och inte orkar med annat än härmningar.

För närvarande finns det där ute i Europa inte ett enda verkligt stort snille, som visar vägen, och vindstillan är fullkomlig. Vår begreppsvärld börjar att se ut som en ruinhög, på vars topp proletärguden nu snart i en mansålder har tronat med sin påk och sin liter.

Människan har småningom så förgapat sig i sina fötter, att hon glömt huvudets skönhet. En sådan självstympning skulle på längden innebära människans självuppgivning, hennes glömska av allt som blivit hennes högsta mål på den lilla ensamma stjärnan jorden. En så vidunderlig lära kan heller aldrig bli annat än tillfällig, och ingen har heller på allvar lyckats att sätta proletärfilosofien i system. Tvärtom ha hela tiden vid sidan gått strömningar, som påmint människan om hennes värdighet. Nietzsche var det grannaste förebudet om en ny lösen, men också bara ett förebud, ty hans vitsiga och utåtvända polemik blir ändå alltid en filosofiens Buch der Lieder. Vad tiden skyndade att tillgodogöra sig hos honom, var egentligen hans barbariska element: den gruvliga truten. Två Nietzscheaner stå aldrig ut med varann. Råkas de vid ett middagsbord, sitta de och kallsvettas, och den ena låter knappt den andra få en syl i vädret. Så het är deras iver att mellan vart glas vin avsätta gamla och nya gudar och system. Men det är barbarer, som föra sådant oväsen. Vis, saklig, stilla och försynt, med ett vänligt leende, så skall människan vara.

Oavbrutet har det dock alltid funnits en liten grupp av antibarbarer och idealister, som försökt att vakta odlingens kronjuveler. Några ha stått långt till vänster, andra till höger, och väl förtjäna de namnet »de sista romarna». Men de ha haft tiden emot sig. De ha blivit allt mer försagda och deras röster allt sprödare och tröttare. Utan rörelse kan jag inte tänka på deras glesa lilla flock och deras martyrium. Det är lika stor heder

att för sin åsikts skull bli stenad av folket som att bli bränd av någon inkvisitor. Ändå gryr till sist den dag, då det just blir ur deras skara den nya »romare» skall framträda, som vårt nya århundrade nu behöver.

Det blir han som skall gripa proletärguden i skjortlinningen och rulla honom ned utför grushögen, ty meningen var ju dock att proletären småningom skulle försvinna och bli en av oss, men inte att vi skulle lära oss att tänka och känna som proletärer. Många överåriga torn och befästningar, som i tiderna förlorat sin betydelse, komma givetvis att småningom plockas ned det ena efter det andra, utan att det därför blir något av med den drömda världsbranden. Men någon söndermalare och upplösare blir dock aldrig den, som vi nu vänta på, utan en väldig byggherre – och hell, hell honom, när han kommer!

Vem vet. Kanske är han redan en ung man, som nu sitter över sina studieböcker vid lampan. Kanske träffar hans öga just nu de rader, som väcka honom, utan att han själv anar, att han skall bli den stora byggherren. Om jag längtar efter något, så är det att få leva så länge, att jag kan höra det första vårliga vingsuset från hans genius.

Det har i alla tider frestat fantasien att snickra ihop framtidssamhällen. Man kan säga, att den ena har gjort en häst och den andra ett får. Men verkligen andas eller beta gräs, det kunde, när det kom till kritan, varken hästen eller fåret. De blevo aldrig annat än leksaker, eftersom samhället växer organiskt och inte genom idékonstruktioner. Så mycket förstå vi dock, att uppsprängningen i bygget inte blev till bara för att genast rasa ihop. Socialiseringen kommer att fortgå precis till det trappsteg, där den känns som ett allmänt tryck. Då svänger pendeln igen. Aningsvis kunna vi väl också på några områden följa den ungefärliga gången av det hela. Köksspisen, hemmets forna mittpunkt, har tydligen sett sina största dagar, och begreppet hushåll kommer att förtunnas. Mannen och kvinnan komma ömsesidigt att ställa strängare krav på varann, även om formerna för deras samliv något förändras. Tjänarskaran kommer att glesna, och vi få börja lära oss att betjäna oss själva. Livet består till stor del av sedvänjor, av undfallenhet för rådande bruk, för det som ger oss anseende genom att vi uppträda som alla andra och inte fela i den yttre ståten. I den punkten äro vi alla svaga – eller blyga. Vanor äro lätta att förvärva, men det innebär alldeles inte, att de på allvar äro nödvändiga för vår trevnad och vår värdighet som människor. Vi behöva inte en mängd hästar och vagnar, inte långa rader av rum, fyllda med dyrbart skräp. Ja, det kan frågas om sådant ens längre är klädsamt. I allt sådant ligger något av l'ancien régime, som vi småningom få vänja oss av med. I själva verket behöva vi ganska litet för att kunna föra en tillvaro lika värdig som någon profets.

Är det väl heller så alldeles otänkbart, att ungdomen kan få göra ett slags värnplikt genom att som kroppsarbetare någon tid deltaga i offentliga arbeten? Det kan bli en hälsokur och en kurs i disciplin, som blir nödvändig, i fall de stora härarna en gång bli obehövliga. Och vidare. Det måste ofelbart komma en dag, då ingen behöver svälta eller frysa, knappast ens slarven, utan då värme och födoämnen framställas lika lätt som nu en mängd överloppsartiklar. Då får jorden ett helt annat utrymme än nu. Då kan en enstöring utan svårighet bo i ödemarken, med andra ord, då upphör ödemarken att vara ödemark, om den också ligger uppe i den eviga snön.

Nu säger någon: Är då inte detta steg för steg efter proletärfilosofiens paroll? Jo, så kan det i förstone tyckas. Och det är det som vållar allas vår förvirring. Därav all vacklan och tvekan, hur vi skola förhålla oss. Närmare sett betyder det blott, att proletärfilosofien i fråga om somliga ytterlinjer uttalar samma förmodan som vi alla andra och som sysselsatt tänkarna ända upp från äldsta tider. Men den kan aldrig förverkliga dem, aldrig göra dem för oss eftersträvansvärda och gagneliga, därför att den slår slint i det väsentliga, i själva det andliga innehållet. Det muddervatten, som där bubblar upp, förskämmer luften. Den kan inte bygga, därför att den är född gnagare. Både ädelmodet och de andra gamla riddardygderna behöva vi minst lika väl nu som förr, och skönhet och fantasi likaså. Vad vi människor mest åtrå kan den inte giva oss. Den är en stackars fattig luffare med tomma händer. Den kan möjligtvis gräva upp vidskepelser och kalla dem religion, i fall barbariet därmed vinner ett nytt kampmedel. Men den kan inte skapa en religiös livssyn för

tänkande varelser. De sociala reformerna förverkligas först i den mån de lösa sig från proletärfilosofien och tagas om hand av byggherrar. Vad vi gå emot, det är demokratisering i formerna, men – i ordets ädlaste och renaste mening – aristokratisering i innehållet. Och dit kan proletärfilosofien med sin sneda blick nedifrån aldrig vägleda oss.

Det blir kampen mellan annalkande byggherrar och de bortdöende sönderplockarna, adertonhundratalets efterliggare, som kommer att breda sitt sken över det nya århundrade, vilket ännu står framför oss och tiger. Otaliga begåvade unga män och kvinnor känna, att det måste bli så, fast de ännu äro för skygga att våga sig fram. Först efter proletärfilosofiens fall kommer släktet att andas ut med lättat bröst och nyväckt livslust.

* * *

INNEHÅLL.